

INHOUD

Woord vooraf 11

DEEL I

Kleine Jan en grote Jan 15

1940-1959

- 1 Moffengeld in de potkachel 17
- 2 Das Kleine Wunder 27
- 3 Een kerk vol stoere jongens 36

DEEL II

Op zoek naar een zaak 45

1959-1966

- 4 De Favoriet 47
- 5 Doordrammen en afkappen 59

DEEL III

Socialist uit rancune 69

1966-1972

- 6 Op spreekuur in de Vondelstraat 71
- 7 De kelder van mevrouw Vogel 80
- 8 De lauwerkrans 93
- 9 De pruik van Udink 101
- 10 Keerpunt 113

DEEL IV
Kruistocht in spijkerpak 133
1972-1986

- 11** Een zwaargewicht op Volkshuisvesting 135
 - 12** De straatsecretaris 147
 - 13** De outsider 171
- 14** Het wonderkind en de kater 190
 - 15** Jan Schaefer komt 200
 - 16** Een stad vol gaten 212
 - 17** Niet voordringen 225
 - 18** Een nieuwe Wibaut 243
- 19** Welcome to Schaefer City 257
 - 20** Het jacht van Jaap 272

DEEL V
De val 299
1986-1994

- 21** Een zure bal aan het Binnenhof 301
- 22** De bende van Schaefer 325
- 23** De tuin van Hodayot 345

- Epiloog 363
- Geraadpleegde literatuur en andere bronnen 369
- Noten 380
- Personenregister 415

WOORD VOORAF

11

Jan Schaefer was bij leven een fenomeen en werd na zijn dood legendarisch. 'Als je met hem over straat liep in Amsterdam, was het net of je naast Johan Cruijff liep. Iedereen kende hem,' zei communicatieadviseur en PvdA-lid Dig Isha veertien jaar na Schaefer's overlijden. Tot op de dag van vandaag wordt de PvdA-politicus door zijn partij als een beschermheilige aangeroepen. 'De PvdA heeft meer Jan Schaefer-types nodig,' sprak partijleider Wouter Bos, nadat de sociaaldemocraten onder zijn leiding negen Kamerzetels waren kwijtgeraakt. De burgemeester van Amsterdam, Eberhard van der Laan, die vaak 'een kind van Schaefer' wordt genoemd, roemt zijn betekenis voor de hoofdstad: 'Jan Schaefer heeft Amsterdam weer zelfvertrouwen gegeven.'

Toch is Schaefer's statuur niet onomstreden. In oktober 1985, vlak nadat hij te kennen had gegeven een comeback in Den Haag te willen maken, publiceerde *Vrij Nederland* een interview van Ischa Meijer met PvdA-Kamerlid Nora Salomons. Zij zei over de gelauwerde Amsterdamse wethouder: 'Hij blaft voortdurend mensen af; hij heeft geen enkele eerbied voor menselijke verhoudingen; dus ook niet voor de samenleving als geheel. En dat afficheert zich thans als redder des vaderlands.'

Krap een week nadat Jan Schaefer op 30 januari 1994 was gestorven publiceerde *Het Parool* een door journalist Igor Cornelissen geschreven In Memoriam. Ook Cornelissen gaf af op Schaefer en zette hem weg als een overschatte politicus, onvergelijkbaar met de iconische, vooroorlogse wethouders van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP), Floor Wibaut en Monne de Miranda, met wie hij door bewonderaars vaak in één adem wordt genoemd. 'Schaefer miste de geestelijke bagage en de intellectuele uitstraling om het zaakje op het goede spoor te zetten,' noteerde Cornelissen. 'Hij was een aardige, gedreven man in spijkerbroek, met een grote bek en het hart op de goede plaats. Waarom is dat niet genoeg?' Waarna de uitsmijter volgde: 'Over Jan Schaefer zal nooit een boek worden geschreven.'

Op het moment dat Igor Cornelissen zijn pen in de azijn doopte, bevond Jan Schaefer zich nog niet serieus in mijn blikveld. Dat kwam door mijn leeftijd en mijn politieke oriëntatie. Schaefer's glorie dagen heb ik niet bewust meegemaakt. Toen hij in mei 1973 als staatssecretaris zitting nam in het kabinet-Den Uyl was ik drie jaar oud. Bij zijn aantreden als Amsterdams wethouder, in september 1978, was ik bijna negen. Ik groeide op in een Brabants arbeidersgezin waarin de PvdA en de FNV ('de bond') in hoog aanzien stonden. Als tiener vond ik de PvdA te braaf en te rechts. Later schoof ik, zoals dat gaat, op naar het midden.

Mijn fascinatie voor Jan Schaefer begon in februari 2012, toen ik een aflevering van het tv-programma *Andere Tijden* zag, die aan hem was gewijd. Korte tijd later bekeek ik ook het fraaie profiel, uit 2006, dat Maud Keus voor de KRO-televisie van hem had gemaakt. De man had een uniek charisma en een hoogst eigen stijl. Ik was verbijsterd door de snelheid waarmee hij van banketbakker en activist opklom tot achtereenvolgens Kamerlid, staatssecretaris en wethouder. De wijze waarop zijn loopbaan aan het eind van zijn leven strandde, raakte me. Ik begon mezelf vragen te stellen: Waarom ging zijn carrière zo snel? Wat heeft Jan Schaefer gepresteerd? Waarom wordt hij door sommigen zo gelauwerd en door anderen juist zo fel bekritiseerd? En waarom belandde hij in de politieke marge? Jan Schaefer verdient een boek, besloot ik. De titel diende zich al snel aan. Bijna iedereen wie ik erover vertelde, riep meteen: 'In geouwehoer kun je niet wonen.' Er zijn weinig andere Nederlandse politici die door zo velen zo gemakkelijk worden geciteerd.

Tijdens mijn werk aan deze biografie ontdekte ik hoeveel Schaefer nog altijd losmaakt. In de zomer van 2013, toen ik een jaar bezig was, huurde ik met mijn gezin een vakantiehuisje in de Bourgogne. Zittend in de zon- overgoten tuin vertelde ik de eigenaar, een besnorde, succesvolle consultant, over het project. De man raakte geëmotioneerd. Hij bleek, geheel toevallig, Schaefer van een afstand persoonlijk te hebben gekend. 'Jan verdient een biografie. Hij mag niet worden vergeten,' sprak hij beslist. Ik zou het vaker te horen krijgen.

Jan Schaefer stelde zijn leven ten dienste van zijn idealen en vergat daarbij soms zijn naasten. Zijn familie stond niet te springen om mijn werk. Zijn weduwe Dineke Schaefer was ernstig ziek toen ik haar, via dochter Mariska, benaderde. Dineke had geen zin het verleden op te rakelen. Ze overleed op 1 oktober 2012. Ook zoon Remco wilde niet met me praten.

Zijn zus deed dat wel, samen met ruim negentig anderen die Jan Schaefer van nabij hebben meegemaakt. Hun namen staan achter in het boek

vermeld. De meesten van hen heb ik 'live' gesproken, een enkeling per telefoon of via e-mail. Daarnaast verrichte ik uitgebreid archiefonderzoek, spitte ik door kranten en tijdschriften en bekeek en beluisterde ik radio- en televisie-uitzendingen. Het persoonlijk archief van Schaefer, dat bewaard wordt in het Stadsarchief Amsterdam, is helaas gebrekkig georganiseerd. Bovendien liet hij geen dagboeken of uitgebreide correspondentie na. Hij was een spreker, geen schrijver. Alle uitspraken heb ik zo veel mogelijk gecontroleerd op hun juistheid. Achter in het boek staat een bronnenregister waarin ik vermeld waar de informatie vandaan komt.

Deze biografie kon niet worden geschreven zonder de medewerking van talloze mensen. Onmisbaar bij mijn zoektocht in Schaefer's persoonlijke archief was Peter Kroesen. Ik wil hem bedanken voor zijn toewijding en de boeiende gesprekken die we hebben gevoerd. Daarnaast ben ik blij dat een aantal mensen bereid was het manuscript in verschillende fasen te lezen. Zij hebben de tekst zichtbaar verbeterd en me behoed voor pijnlijke uitglijders. Als de tekst nog fouten bevat, is dat geheel mijn schuld.

Ik koester warme herinneringen aan mijn sessies met Kees Tamboer in zijn huis aan de Overtoom. De onvermoeibare Hans Hofhuis steunde me vanaf ons eerste contact en fileerde het manuscript zoals het een topjurist betaamt. Ook de schouderklopjes van Jan van Ingen Schenau deden me goed. Hij hielp me in het begin op weg, samen met Alex Klusman. Hugo Priemus stelde terechte vragen over woningbouw en volkshuisvesting en Freek de Bruin hielp me de tekst flink aan te scherpen. Walter Etty en Gea Dekkers stelden mijn beeld van Schaefer's Amsterdamse periode bij. Arjan Veering vergezelde me een keer bij mijn speurtochten in het Stadsarchief en spitte oude Kamerstukken door. Ook Maarten Reijnders hielp me in het Stadsarchief en bedacht de prachtige frase *Kruistocht in spijkerpak*, die ik niet als boektitel, maar wel als titel voor het vierde deel heb gebruikt.

Ik wil ook de geïnterviewden bedanken die hun herinneringen aan mij toevertrouwden en meedachten over het boek. Ik ben hun erkentelijk voor hun gastvrijheid, openhartigheid en vertrouwen. Een aantal mensen licht ik eruit: allereerst Mariska Schaefer, die haar familiegeschiedenis met me deelde; Roel Bekker, die speciaal voor dit boek zijn herinneringen aan Schaefer op schrift stelde; Schaefer's achterneef Willem van Gemert en zijn neven Adriaan (in 2016 overleden), Fred en Wim van Gemert van wie ik veel leerde over zijn voorouders en jeugd; Eric Duivenvoorden, die spontaan de bronteksten van zijn interviews over de kraakbeweging met me deelde.

Daarnaast ben ik Maarten de Boer, Lida van den Broek, Theo Gerritse, Tineke van den Klinkenberg en Lodewijk van Vliet erkentelijk voor het ter beschikking stellen van documenten uit hun privéarchief. A.I. Deutekom, Ad van Gemert, Fred van Gemert, Jo Horn, Leo Kops, Harry en Winnie Krebbers, Christine Kroonenberg, Bart Kruyver, Wiebe Pannekoek en Piet Seijsener stonden mij toe foto's uit hun collectie te gebruiken. Kunstenaar Frederik Beerbaum stelde tekeningen ter beschikking.

Bertram Mourits, mijn redacteur bij uitgeverij Atlas Contact, wil ik bedanken voor zijn kritische blik en geduld. Uitgever Erna Staal en haar opvolger Leonoor Broeder ben ik erkentelijk voor het in mij gestelde vertrouwen. Verder dank ik mijn hoofdredacteur Jan Bonjer voor zijn warme belangstelling en de tijd die ik in mijn onderzoek mocht stoppen. Bovendien ben ik blij met de hulp van Eric Heijselaar en Harmen Snel van het Stadsarchief en Ed Kool en Ella Molenaar van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis. Jan Beerenhout was zo aardig om tussen onze gesprekken door voor me te koken.

Daarnaast dank ik, om uiteenlopende redenen: Peter-Paul de Baar, Koen Bokhorst, Giel ten Bosch, Cora van den Bor, Jan Borst, Marianne Braun, Klaas Broekhuizen, Xander Bronkhorst, Frits Conijn, Frans van Deijl, Jos van Dijk, Wieneke Driessen-Smits, Marcel van Engelen, Kees van der Flier, Jean Frijns, Evelien Gans, Boudewijn Geels, Floor van Gelder, Gaby de Groot, Antoine Hamers, Frans Heddema, Bram Hoeksema, Cees Holtkamp, Joop Ijsberg, Dick Jansen, Jeroen Jesse, Edo Jongejan, Titus Knegtel, Victor Kruithof, Rob de Lange, Henk van Leeuwen, Frénk van der Linden, Leo van Loon, Annemie Michels, Jeroen Molenaar, Leo Molenaar, Robert Mulders, Henk Muller, Egbert Ottens, Josina Pennings, Monique Ramdjiawan-Peterzen, Henk Snyders, Bianca Timman, Binh Tran, Nelleke Trappenburg, Vincent van Uggelen, Laurens Verhagen, Jan-Fred van Wijnen en Jeroen de Wildt.

De maatschappelijke betrokkenheid van mijn vader en onze gezamenlijke discussies over politiek en geschiedenis hebben me gevormd. Mijn ouders lazen als eersten mijn manuscript en bleven tot het eind toe enthousiast. Mijn gezin dank ik voor de eindeloze hoeveelheden geduld. Mijn vrouw Annemieke Bos gaf me steeds weer advies, inzicht en steun. En Rosa en Hadewijch, papa is eindelijk klaar met zijn dikke boek. Hopelijk gaan jullie het een keertje lezen.

Haarlem, 29 november 2016

DEEL I

Kleine Jan en grote Jan

1940-1959

MOFFENGELD IN DE POTKACHEL

‘Ik heb een aantal dingen van ze meegekregen.
Ze deugden. Dat is iets heel belangrijks.’

Landlust. De naam prikkelde de verbeelding. Wie zijn ogen sloot, zag een groot huis voor zich, met een ruime tuin, vol schaduwrijke bomen. Het Plan Landlust moest een gebied ten zuiden van de Amsterdamse Haarlemmerweg veranderen in een wijk waar het aangenaam wonen was. Niet in villa's, maar wel in moderne woningen, onvergelijkbaar met de grauwe arbeidersbuurten die na 1870 haastig in de hoofdstad waren neergezet. De gemeente had de bouw van de Dapperbuurt, het oude gedeelte van de Pijp, de Oosterpark-, Staatslieden- en Kinkerbuurt overgelaten aan de vrije markt. Zo ontstond een gordel van dichtbebouwde stadsdelen vol krappe huizen die de hoogte in gingen om er extra aan te verdienen. De eigenaren exploiteerden de woningen zonder er zelf in te wonen. Het groen was er schaars. ‘De liefde tot rijksdaalders is bij menschen grooter dan de liefde tot plantsoen,’ sprak burgemeester Cornelis den Tex. Complete gezinnen, met soms wel acht kinderen, leefden in één kamer. In de bedstee sliepen de ouders; het kroost moest zich behelpen met een of twee ledikanten.

In de nieuwe eeuw veranderde dat. In 1907 debuteerde de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij met zeven zetels in de Amsterdamse gemeenteraad. De aanhang van de socialisten groeide snel. Gretig maakten de SDAP-politici gebruik van de pas aangenomen Woningwet, die gemeenten van meer dan 10 000 inwoners verplichtte bouwverordeningen te maken en uitbreidingsplannen op te stellen. Voortaan kregen woningverenigingen overheidssubsidie. Dankzij de socialistische wethouders Floor Wibaut en zijn opvolger Monne de Miranda verrezen er overal in de stad fatsoenlijke gemeentewoningen. De hoofdstad groeide uit tot ‘het mekka der volkshuisvesting’, waar gewone Amsterdammers konden wonen in een ruime, kunstig versierde woning van de Amsterdamse School of net buiten de stad in groene tuindorpen als Oostzaan of Nieuwendam. Gezonde lucht zou de arbeider goed doen, zo had de Britse idealist Ebe-

nezer Howard gepropageerd. Bouwmeester Hendrik Berlage ontwierp Plan Zuid, met statige brede lanen en monumentale gebouwen voor de gemeenschap.

In 1922 aanvaardde de gemeenteraad ook Plan West, een ambitieuze uitbreiding van de hoofdstad in de richting van het kort tevoren geannexeerde dorpje Sloten, uit te voeren door particuliere bouwers. Daarvoor moest wel natuur worden geofferd. Eeuwenlang hadden verliefde paartjes gewandeld over het door wilgen omzoomde Slatuinenpad dat langs boerderijen, grasweiden en groentetuintjes kronkelde. In de sloten werd gezwommen en gevist. Onderweg kon er worden uitgerust bij herberg De Drie Baarsjes. Het buurtschap dat hier ontstond, ging De Baarsjes heten.

Begin jaren dertig week dit groene paradijs voor de oprukkende stad. De oude hoeve waar Landlust zijn naam aan ontleende, was al verdwenen. Metershoge storttorens goten beton uit om funderingen te maken. Baggermachines groeven kanalen en insteekhavens voor tuinders die per boot hun groenten aanvoerden naar de Centrale Markthallen die hier op initiatief van wethouder De Miranda werden gebouwd. Woningbouwverenigingen zetten architecten aan het werk. Twee van hen, de dertigers Ben Merkelbach en zijn studievriend Charles Karsten, kozen voor iets wat zelden in Nederland was vertoond. Geïnspireerd door projecten in Frankfurt en Berlijn kozen ze voor open strokenbouw in plaats van de traditionele gesloten woonblokken.

Het Slatuinenpad maakte plaats voor de Willem de Zwijgerlaan. Aan de oostzijde daarvan werd de Geuzenhof aangelegd, een complex dat circa zeshonderd woningen telde, met luxe voorzieningen als een gemeenschappelijke tuin, een kleuterschool en een clublokaal. De Geuzenhof kreeg nog iets nieuws: overdekte galerijen, met voor elk gezin een eigen berging. Wonen, koken, slapen en ook wassen, in een moderne douchecel, konden voortaan in gescheiden ruimten plaatsvinden. In de SDAP-propagandafilm *Praktisch Socialisme* zien we het geluk in de jonge wijken. Een stralende moeder tilt haar dochtertje op in een ruime keuken. Zoonlief danst onder het moderne stortbad en buiten roetsjen kinderen van hoge, houten glijbanen.

Nieuwkomers en geboren Amsterdammers keken begerig naar zulke nieuwe buurten. Menig Jordanees verruilde met plezier zijn krotwoning voor zo'n modern huis. Op de vers aangelegde straten klonk een kakofonie aan dialecten. De economische neergang van de jaren dertig had talloze Brabanders, Groningers en Friezen naar de hoofdstad gedreven, op

zoek naar werk. Makkelijk was dat niet. Begin jaren dertig zaten 35 000 Amsterdammers, zo'n 20 procent van de beroepsbevolking, zonder werk.

In maart 1939 kreeg ook het pand op Willem de Zwijgerlaan 25 zijn eerste bewoners. Direct na hun trouwen openden Jan en Mien Schaefer er een brood- en banketbakkerij. Jan bakte, samen met zijn knechten, en leidde de zaak. Mien stond achter de kassa en deed de boekhouding. Hier konden de nieuwe wijkbewoners terecht voor hun dagelijks brood. Wie wat te vieren had, kocht iets zoetigs. 'Gemengd bedrijf' noemden patissiers zo'n broodbanketbakker neerbuigend. Voor goede taarten, gebak of koekjes moest je daar niet zijn.

19

Toch gingen de zaken goed. Op een paar minuutjes rijden, op Frederik Hendrikstraat 90, opende de familie een tweede winkel. Dit was een 'koude' zaak, waar alleen werd verkocht en niet gebakken. Op 28 december 1939, midden in de drukke feestdagen, plaatste Jan Schaefer een annonce in het katholieke dagblad *De Tijd*: 'Voor direct gevraagd, net meisje voor de huishouding in banketbakkerij.' Andere winkeliers in het katholieke dagblad zochten personeel dat 'RK' of 'degelijk RK' moest zijn. Voor de katholieke Schaefer was 'net' voldoende.

Jan en Mien Schaefer kenden de Frederik Hendrikstraat goed. Ze hadden als verloofden, samen met Miens dochtertje Kea, bij Jans ouders ingewoond, op nummer 11. In de Willem de Zwijgerlaan was veel meer ruimte. Op de begane grond bevonden zich de bakkerswinkel en de keuken, direct daarachter lag de woonkamer. In een groot tuinhuis achter de woning werd gebakken. Om daar te komen moesten de knechten dwars door de keuken, tot ergernis van Mien. De slaapkamers van de ouders en van de zesjarige Kea bevonden zich boven.

Johannes Hendrikus Maria Schaefer was een grote, ietwat plumpe man met een zelfverzekerde blik. Door zijn spitse neus leek hij op een roofvogel die niets ontging. Wie goed naar hem keek zag zijn gespierde kuit. Als het even kon, stapte Schaefer op zijn wielrenfiets. Geregeld won hij een koers. De wielersport had hem al in zijn jeugd gegrepen. Als jongen toerde Schaefer eindeloos rond tussen de molens en boerderijen van Sloten, het welvarende plattelandsdorp bij Amsterdam waar hij was opgegroeid.

Later verhuisde hij met zijn ouders, zijn twee broers en vijf zussen naar de hoofdstad. Zijn opa, die was begonnen als turfkooper, had zich opgewerkt tot inspecteur van de twee Amsterdamse gasfabrieken. Hier werd gas uit steenkool gewonnen, zodat straatfakkels konden worden